

УДК 327.8

Проблеми війни і миру в третьому тисячолітті

Олена Кіндратець,
доктор політичних наук,
професор кафедри менеджменту організацій
Запорізької державної інженерної академії

У статті досліджуються проблеми війни та миру в сучасному світі. Зазначається, що в XXI столітті все ще зберігається загроза миру. Окремо звертається увага на зміну характеру воєн в умовах глобалізації та інформаційної революції.

Ключові слова: війна, міжнародна безпека, державний суверенітет, глобалізація, інформаційна революція.

The war and peace problems are studied in the article. The threat to piece is specified to be present in the XXI century. Attention is also paid to the change of the character of wars in the condition of globalization and information revolution.

Keywords: war, international security, state sovereignty, globalization, information revolution.

Війна як продовження політики іншими засобами залишається реальністю і в XXI столітті. Однак інтерес до цієї проблеми в Україні в останні десятиліття був не дуже великим. За роки „холодної війни” люди втомилися від постійного страху перед можливим третім світовим бойовиськом. Розпад Радянського Союзу й усього „соціалістичного табору” обумовив руйнування „залізної заслони”. Інтенсивне налагодження зв’язків між громадянами держав, які ще недавно ворогували, зробили свою справу. Страх перед зовнішнім світом зник, виникло відчуття безпеки. Очевидно, це відчували не лише „пересічні” громадяни, але й політики молодій українській державі. „Відпочивали” й наші вчені. Але на Заході дослідники не переставали цікавитися проблематикою війни і миру. Грунтовні праці були оприлюднені Р. Ароном, Ю. Габермасом, М. Хартом, А. Негрі, М. Кривельдом, Х. Хофмайстером.

Перед вченими постає безліч питань, які необхідно розглянути. Як змінився характер війни наприкінці ХХ та на початку ХХІ століття? Як позначилося послаблення державного суверенітету в епоху глобалізації на здатності держави захищати силою зброї свої інтереси? Чи сприяє досягненню миру і згоди між державами поступове формування єдиної світової спільноти? Чому держави й нині готуються до війни, незважаючи на всі досягнуті міжнародні угоди й миротворчу діяльність численних міжнародних організацій, в тому числі й ООН?

На думку Д. Віко, воюючи, народи „зростають”, взаємно приборкували одне одного і в силу цього ставали більш терпимими до чужих звичаїв, а відтак народам-переможцям ставало легше щадити життя переможеним згідно зі справедливим законом перемоги [1, с. 25]. Але чи „виросли” сучасні народи настільки, щоб стати не просто терпимими до чужих звичаїв, а щоб назавжди покінчити з війною?

І ще питання: чиї інтереси враховує держава, оголошуючи війну – всього населення країни чи тільки якоїсь його частини? Рішення про початок війни приймають одиниці – політична еліта. Формально вони наділені народом правом ухвалювати такого роду рішення. Але це за умови, що політики є загальнодержавними лідерами, що їх влада отримана легітимним шляхом. А якщо ні? Адже нелегітимна влада може приймати нелегітимні рішення, які громадяни протестують, згідно з законом, змушені виконувати під страхом покарання. За тоталітарного режиму, наприклад, рішення влади не обговорюються, не оцінюються. В атмосфері тотального контролю над громадянами важко визначити, чи є влада легітимною, чи рішення, які вона ухвалює, народ вважає правомірними. Але і в демократичному суспільстві влада часом приймає рішення про початок війни, керуючись зовсім іншими мотивами, ніж ті, про які заявляє.

В кожній країні є групи людей (групи тиску), які впливають на формування державної політики з огляду на свої, часом дуже різні інтереси. Одні групи можуть підштовхувати політиків до оголошення війни (розраховуючи, наприклад, отримати надприбутки від постачання озброєнь), інші ж можуть багато втратити від збройних зіткнень держав.

Роль груп тиску в прийнятті владою важливих рішень велика, та все ж її не варто перебільшувати. Адже політики хоч і є вихідцями з певних соціальних груп, однак, отримавши владу, вони перетворюються на особливу групу, на особливий „клас”, що має власні інтереси. Влада – це не тільки можливість приймати рішення, це ще і відповідальність перед громадянами. Властолюбні люди, як правило, честолюбні. Слава, визнання для багатьох із них значать не менше, ніж інші складові успіху. Це часто утримує їх від незважених дій. Хоча в історії різних країн можна знайти достатньо прикладів таких авантюричних рішень. Скажімо, рішення очільників СРСР, що призвели до Карибської кризи, або рішення про вторгнення в Афганістані не можна назвати зваженими

й відповідальними.

Ш. Монтеск'є вважав, що право на природний захист іноді вимагає напасти першим. Скоріш за все, він мав на увазі випадки, коли загроза безпеці держави очевидна й очевидні переваги превентивних дій. Але чи повинні потужні ядерні держави змінювати свою оборонну доктрину на доктрину першого удару за умови існування потенційної небезпеки? Адже вони мають величезні запаси зброї масового знищення, які є фактором стримування, роблять неможливим напад інших країни. Можливо, це виправдано в сучасних умовах, адже існують терористичні організації, яких не стримує ядерна зброя? Однак терористичні організації нині об'єднані в міжнародну мережу, вони можуть діяти в будь-якій країні. І що тоді – „війна всіх проти всіх”?

Хоча політики й близькі до них групи інтересів можуть бути зацікавлені у війні, але цього замало, аби війна розпочалася: до неї треба підготувати ще й народ. Часто для цього використовують агресивні настрої в самому суспільстві, які можуть бути наслідком, наприклад, соціальної депривації.

К. Клаузевіц вважав, що боротьба між людьми виникає загалом з двох зовсім різних причин — з ворожого почуття і з ворожих намірів. Тим часом, ворожі наміри часто не пов'язуються з ворожими почуттями [2, с. 36]. Політики можуть мати ворожі наміри щодо інших народів, але не мати до них ворожих почуттів. Але політикам складно буде розпочати підготовку до війни і саму війну, якщо у тих, хто платить податки, а отже й фінансує військові програми, у тих, хто має воювати із зброєю в руках, не буде ворожих почуттів. Звичайно, почуття злості, ненависті можуть з'явитися вже в ході війни. Як зауважує К. Клаузевіц, оскільки війна – це акт насильства, то вона вторгається у сферу почуттів [2, с. 37]. І все ж має бути певний „мінімум ворожості” одного народу до іншого, щоб розпочати підготовку до війни.

Д. Волгогонов вважав, що антирадянська пропаганда в роки „холодної війни” потрібна була для реалізації мілітаристських програм. Він наводить слова Д. Даллеса, якого називає „великим спеціалістом психологічної війни”: „Щоб змусити країну взяти на себе тягар утримання потужних збройних сил, потрібно створити емоційну атмосферу, близьку до військової істерії. Потрібно викликати страх перед небезпекою ззовні” [3, с. 206].

Дещо дивним нині здається намагання деяких політиків Росії залякати свій народ НАТО, адже відомо, що протягом останніх років між НАТО і Росією існує тісне співробітництво. 1994 року Росія приєдналась до програми НАТО „Партнерство заради миру”. Нині Росія спільно з НАТО створила низку інституцій – Спільну постійну раду, місію Росії при НАТО, інформаційне бюро НАТО в Москві. Досягнуто угоди про співпрацю, взято зобов'язання сприяти розбудові стабільного, мирного, неподільного континенту на основі партнерства і взаємного інтересу тощо. Очевидно,

політика залякування дозволяє добитися відразу кількох цілей. По-перше, виправдати величезні затрати на фінансування військово-промислового комплексу. По-друге, зовнішня загроза об'єднує народ навколо політичної еліти. По-третє, страх перед зовнішньою небезпекою відвертає увагу від гострих внутрішніх проблем. Нарешті, вдаване протистояння Росія - НАТО, враховуючи, що НАТО є об'єднанням найвпливовіших країн світу, сприяє появі почуття гордості за свою державу у громадян.

Перші три цілі можна назвати „універсальними”. Політики багатьох країн зовнішню загрозу (реальну чи уявну) використовують для досягнення таких цілей. До досягнення четвертої мети, як правило, прагнуть політики держав, що програли війну або втратили вищі позиції на світовій арені, світове лідерство.

О. Панарін в книзі „Глобальне політичне прогнозування” відзначав, що становище Росії значно більш драматичне і загрозово нестабільне, ніж становище Німеччини після Версалу [4, с. 59]. Так у чому ж драма? Можливо, в тому, що Росія втратила вплив не те що на світовій арені, але й у „близькому зарубіжжі”.

Позиція Росії щодо розширення НАТО на Схід та щодо вступу України до НАТО є продуманою й виправданою з точки зору державних інтересів. Однак деякі заяви російських політиків не можуть не викликати занепокоєння у кожного, хто бажає зберегти добрі відносини між державами. Адже такі заяви можуть сприяти формуванню якщо не й агресивних щодо України настроїв у російському суспільстві, то безумовно недоброзичливих. Теоретики конфлікту стверджують, що навіть коли одна сторона вбачає в іншій ворога, то може спалахнути конфлікт. Конфлікт, що виникає через непорозуміння, розвивається так само, як і той, що має реальну причину.

Вчені різних історичних епох намагалися визначити сутність і причини, негативні і позитивні наслідки війни.

Деякі мислителі вважали, що без війни немає розвитку. Геродот, наприклад, називав війну батьком і причиною всього. Г. Гегель писав, що високе призначення війни полягає в тому, що, завдяки їй, зберігається моральне здоров'я народів. Він порівнював війну з вітром, який не дає озеру загнивати, що з ним обов'язково сталося б при тривалому затишші [6, с. 289].

Однак далеко не всі відомі мислителі минулого називали війну необхідною умовою розвитку суспільства. Е. Кант вважав, що в майбутньому можливий „вічний мир”. Він пов'язував його з розвитком економічної співпраці між державами, а також з республіканським устроєм, оскільки в правових державах владі непросто отримати згоду громадян на війну.

Факторами, що сприяють наближенню „вічного миру”, є міжнародне співробітництво у різних сферах життя, формування світового громадянського суспільства, поширення демократії тощо. Але можна назвати багато й факторів, що породжують серйозні сумніви у можливості

в найближчому майбутньому досягти стану, який можна назвати „вічним миром”: нерівність у світі – багатство небагатьох країн і бідність багатьох; територіальні претензії (часто обумовлені бажанням контролювати стратегічні ресурси); зростання населення в деяких країнах і пов’язане з цим зростанням конфліктів через нестачу продовольства та інших ресурсів; бажання панувати на якомога більшій території; імперські уподобання великих країн; геополітичні міркування (раніше держави воювали за вихід до моря, оскільки це давало можливість торгувати без перешкод з іншими державами, сприяло економічному зростанню, а нині вони готові воювати за зони впливу, розширення „життєвого простору”); криза ООН, на яку покладали надії щодо відвернення війн між державами; порушення принципів демократії у світовій політиці; нагромадження у держав великої кількості зброї, існування військово-промислового комплексу, який часом називають державою в державі тощо.

Іноді демонстрація сили певними державами призводить до зростання напруженості, провокує загострення стосунків між країнами. На думку Р. Арона, спільноти не хочуть бути сильними тільки для того, щоб запобігати зовнішній агресії і жити в мирі; вони хочуть бути сильними, щоб їх боялися, захоплювалися ними. Вони жадають могутності, тобто здатності диктувати свою волю сусідам і суперникам, впливати на долю людства, на майбутнє цивілізації [5, с. 124]. Але такі прагнення можуть мати неочікувані наслідки. Як зазначає Р. Арон, „максималізація” ресурсів не обов’язково забезпечує „максимізацію” безпеки. Він пояснює це так: в кожній системі існує оптимум сил, перевищення якого обертається діалектичною трансформацією на свою протилежність. Надмірна сила викликає відносно ослаблення, оскільки союзники переходять до нейтралітету, а нейтральні – в табір противника [5, с. 123].

Дехто вважає, що війни є породженням держав. Зокрема, Х. Хофмайстер дійшов висновку, що оскільки держава не тільки своїм історичним корінням заглиблюється в насильство, але й залишається тісно з ним пов’язаною й надалі, вже у формі влади, то вона ніколи не буде здатна позбавитись війни. Воля до влади – це також і воля до війни, і війна залишається можливою необхідністю навіть тоді, коли розкривається її неможливість [7, с. 141, 143]. Чи не означає це, що доти, доки існують держави, існує й загроза виникнення воєн між ними? То, можливо, й добре, що руйнується державний суверенітет? Можливо, людство вже на півдорозі до вічного миру, а світова республіка, світове громадянське суспільство – це умова мирного співіснування народів?

Умови формування світової республіки в останнє десятиліття стали предметом наукових дискусій. Існують різні погляди на те, чи можлива вона взагалі, а якщо можлива, то якою має бути, який вплив така республіка справлятиме на світові політичні процеси. Є думка, що війни у світовій республіці не зникнуть, а видозміняться. Ю. Хабермас вважає, що космополітичне значення самої конструкції „світової республіки” полягає

в тому, що вона робить війну як легітимний засіб розв'язання конфлікту неможливою саме в якості Війни. Адже в просторі спільноти, що включає весь світ, не може існувати „зовнішніх” конфліктів. Інноваційне ядро цієї ідеї, на думку Ю. Хабермаса, в послідовному перетворенні міжнародного права як права держав у всесвітньо-громадянське право як право індивідів [8, с. 112, 113].

Подібної точки зору дотримуються й М. Хард та А. Негрі. Вони зазначають, що традиційно війна розглядалась як збройний конфлікт між суверенними політичними утвореннями. В тій мірі, в якій суверенна влада національних держав, навіть найбільш впливових з них, скорочується, а натомість виникає нова наднаціональна форма суверенітету – всесвітня імперія, то умови і сутність війни та політичного насильства неминуче змінюються. Виходячи з цього, М. Хард і А. Негрі роблять висновок, що міжнародно-правові межі війни руйнуються. З цієї точки зору, всі нинішні збройні конфлікти у світі слід вважати громадянськими війнами, навіть коли в них втягуються різні країни [9, с. 13, 14]. Тоді, очевидно, претензії США на роль світового полісмена не такі вже й безпідставні, адже хтось же має мирити учасників громадянської війни.

Якщо погодитися з такою точкою зору, то слід визнати, що державний суверенітет вже зруйнований. Але чи так це насправді? Поки що зарано говорити про остаточне руйнування державного суверенітету, хоча й заперечувати його ослаблення не можна. Суверенітет передбачає невтручання у внутрішні справи інших держав. Створення міжнародних організацій, членами яких є держави, справді обмежує їх суверенітет. І саме це змушує вчених говорити про кризу теорії і практики суверенітету держави, про те, що не все з того, що Ж. Боден вважав невід'ємною ознакою суверенітету, сьогодні є незаперечним і правильним.

Раніше загрозу суверенітету держави становили лише інші держави. Сьогодні ж важко визначити суб'єкт втручання. А якщо так, то важко від нього й захиститися. Як зазначає Ф. Фукуяма, нині світом рухають не стільки національні держави, скільки недержавні організації та інші міжнародні сили. Цей процес супроводжується дезінтеграцією суверенітету як нормативного принципу, так само, як і об'єктивної реальності [10, с. 23]. Вчені намагаються визначити характер війни між державою і недержавними акторами. Багатьох хвилює питання справедливості такої війни.

Що ж відбувається з суверенітетом, коли державні кордони „розмиваються”, наприклад, як в ЄС? Звичайно, суверенітет держави за таких умов слабне. Як впливає на цей суверенітет міграція населення в епоху глобалізації? За міжнародним правом визначають три основні ознаки держави: влада, територія, населення. Населення як елемент держави є людською спільнотою, що проживає на території держави і визнає її владу. Соціальна злагода, цілісність народу є умовою цілісності держави. І навпаки – розкол населення створює загрозу існуванню

держави. Багато людей, що живуть у європейських країнах, в США й Канаді, не є їх громадянами. Це, перш за все, трудові мігранти, частина яких перебуває на території цих держав нелегально. Багато з них є вихідцями з інших країн, які в чужому для себе культурному середовищі зберігають свою ідентичність, мову, культуру. Ці групи людей створюють своєрідні „п'яті колони”. Використовуючи їх, інші країни можуть впливати на стан соціальної і політичної стабільності держави.

Не слід забувати ще про одну групу людей, яка кількісно зростає. Це люди, які вважають себе „громадянами світу”. Вони не прив'язані до якоїсь певної держави.

Держава завжди забезпечувала повноту влади й підтримувала порядок за допомогою певного контролю за інформацією. Глобалізація руйнує і цей захисний механізм. Інформаційна революція поряд з інформаційною глобалізацією зробила держави дуже вразливими.

Суттєво змінились уявлення про державний суверенітет і в результаті змін, внесених до Статуту ООН, згідно з якими ця організація може брати участь у вирішенні внутрішніх конфліктів, у миротворчих операціях. Такі дії виправдовуються згідно з концепцією „гуманітарної інтервенції”, викладеною в доповіді Міжнародної комісії з питань втручання і державного суверенітету (2001 р.): якщо існує реальна загроза безпеці людини з боку держави чи іншого організованого політичного актора, то втручання міжнародних сил вважається виправданим.

На жаль, в міжнародній політиці практикуються подвійні стандарти. Саме вони заважають виробити єдину модель реагування, зокрема, на боротьбу держави з проявами сепаратизму. Так, сильні держави визнають суверенітет одних новопроголошених держав, а іншим відмовляють у визнанні. Наприклад, в конфлікті, що вже тривалий час існує в Грузії, Росія прямо підтримує Абхазію і Південну Осетію, які не бажають визнавати себе частиною цієї держави. Тривалий конфлікт мав різні фази перебігу (перемир'я змінювалися збройними сутичками). Зовсім іншого характеру набув цей конфлікт при залученні до нього Росії 2008 року. Росія використала для виправдання безпосередньої участі у збройному конфлікті ту ж аргументацію, що й США – захист своїх громадян. Чим частіше держави, втручаючись у внутрішні конфлікти інших держав, посилятимуться на захист життя своїх громадян, тим все очевиднішою буде необхідність перегляду міжнародного права. Силова миротворчість може здійснюватись лише тоді, коли на це буде отримана санкція Ради Безпеки ООН. Ігнорування цієї норми права створює небезпечні прецеденти.

На думку авторів науково-інформаційного збірника „Стратегія і тактика, стан національної безпеки України” (2006 р.), в сучасній ситуації має місце тенденція до зниження ваги суверенних націй-держав як основних акторів міжнародних відносин. В умовах глобалізації універсального характеру може набути принцип обмеженого суверенітету.

Це означає, що в деяких випадках для захисту міжнародної стабільності стає можливим втручання у внутрішні справи окремої держави і заміна її керівництва, яке формально чи реально користується підтримкою власного населення, але не є легітимним в очах світової громадськості [11, с. 10]. Це є одночасно загрозою не тільки державному суверенітету, але й народному суверенітету (в тому випадку, коли народ підтримує політичну еліту своєї держави).

Порушення державного і народного суверенітету „сильними світу цього” створюють ґрунт для різних видів екстремізму.

Останнім часом світ зустрівся з новим небезпечним видом війни – з „мережевою війною”. Такі війни роблять неефективною оборонну політику навіть сильних держав, держав, що мають потужні збройні сили. Поява такого типу війни певною мірою була зумовлена інформаційною революцією.

Інформаційна революція призвела до зміни багатьох проявів конфлікту. По-перше, найбільшу перевагу від цієї революції отримали організації, побудовані за мережевим принципом. Посилення мереж означає, що сила і влада переходять до недержавних суб'єктів, оскільки вони здатні краще організовуватися в мультиорганізаційні мережі. По-друге, з поглибленням інформаційної революції хід і результати конфлікту дедалі більше залежатимуть від інформації й комунікації [12, с. 13 - 14]. Нині терористичні організації можуть завдавати одночасного удару по різних країнах. При цьому нападник може лишатися невідомим.

У роки „холодної війни” спецслужби провідних країн світу розробляли нові способи ведення війни з метою підриву, знищення ворожих режимів. Держави вели приховану боротьбу між собою, використовуючи тероризм. Сьогодні ж ці методи стали надбанням не лише окремих держав, але й терористичних організацій. Хоча питання їх незалежності залишається відкритим. Адже зв'язки терористичних організацій з державами виявити досить складно.

В індустріальному суспільстві створювалася зброя, використання якої могло викликати величезні людські та матеріальні втрати. В сучасну епоху з'явився новий вид війни – інформаційна війна. Якщо раніше дезінформація, провокації були допоміжними засоби ведення війни, то нині за допомогою „інформаційної зброї” можна змінити владу в державі на лояльну країні, що розпочала таку війну, спровокувати соціальні конфлікти, паніку тощо.

Отже проблема війни і миру залишається актуальною. Війни не відійшли в минуле, „вічний мир” не став реальністю. Ослаблення суверенітету держав може призвести до зменшення загрози міждержавних воєн, але лише за умови, що це відбуватиметься одночасно з усіма державами, а не лише з менш економічно розвиненими й сильними у військовому плані. Та одночасно із зменшенням кількості міждержавних конфліктів зростає

небезпека внутрішніх конфліктів, терористичних актів, громадянських війн, зумовлених, перш за все, сепаратизмом. Такі війни можуть бути „інтернаціоналізованими”, оскільки підтримку учасникам конфлікту надаватимуть інші держави.

Деякі причини міждержавних конфліктів залишаються незмінними і в ХХІ столітті. Це, перш за все, боротьба за ресурси, державні інтереси тощо. Однак в умовах інформаційного суспільства змінюються принципи ведення й характер війн. Науковій спільноті необхідно осмислити сутність „нетрадиційних” воєн кінця ХХ — початку ХХІ століття. Це сприятиме віднайденню способів захисту населення від таких воєн.

Література:

1. **Джамбаттиста В.** Основания науки: Пер. с итал. – М.-К.: „REFL-book” – „ИСА”, 1994. – 656 с.
2. **Клаузевиц К.** О войне. Пер. с нем. – М.: Издательская корпорация „Логос”; Международная академическая издательская кампания „Наука”, 1994. – 448 с.
3. **Волкогонов Д. А.** Психологическая война: Подрывные действия империализма в области общественного сознания. – 2-е изд., доп. – М.: Воениздат, 1984. – 320 с.
4. **Панарин А. С.** Глобальное политическое прогнозирование. – М.: Алгоритм, 2002. – 352 с.
5. **Арон Р.** Мир и война между народами / Под общей ред. канд. полит. наук Даниленко В. И. – М.: NOTA BENE, 2000. – 880 с.
6. **Гегель Г.** Философия права. – М., 1990. – 524 с.
7. **Хофмайстер Х.** Воля к войне, или Бессилие политики. Философско-политический трактат / Пер. с нем. и послесл. О. А. Коваль. – СПб.: ИЦ „Гуманитарная Академия”, 2006. – 288 с.
8. **Хабермас Ю.** Расколотый Запад / Пер. с нем. – М.: Издательство „Весь мир”, 2008. – 192 с.
9. **Хард М., Негри А.** Множество: война и демократия в эпоху империи / Пер. с англ. Под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Культурная революция, 2006. – 559 с.
10. **Фукуяма Ф.** Америка на распутье: Демократия, власть и неоконсервативное наследие / Фрэнсис Фукуяма; пер. с англ. А. Георгиева. – М.: СТ МОСКВА, 2008. – 282 с.
11. Стратегія і тактика, стан національної безпеки України. Серія: Дослідження і розробки у сфері євроатлантичної інтеграції України. Випуск 35. Науково-інформаційний збірник / За загальною редакцією В. П. Горбуліна. – К.: Поліграф Консалтинг, 2006. – 366 с.
12. Мережі і мережні війни: майбутнє терору, злочинності та бойових дій / За ред. Дж. Арквіллі, Д. Рандельдта; пер. з англ. А. Іщенко. – К.: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”. – 2005. – 350 с.